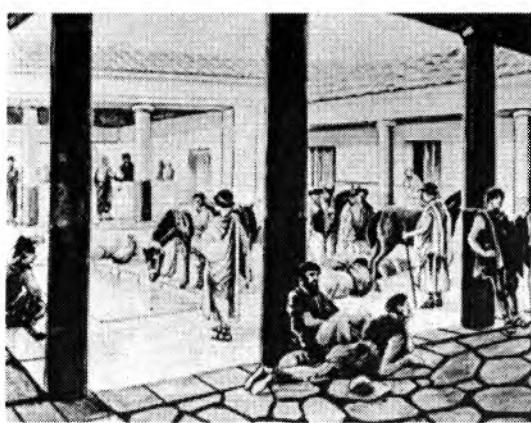

ZGRADE, HOTELSKA, gradevine koje korisnicima pružaju smještajne i ugostiteljske usluge za kraći ili dulji privremeni boravak. Tijekom sve prisutnijeg i jačeg razvoja tercijarnih uslužnih djelatnosti čovjeka, od prvih refugiuma, konaka i pansiona pa sve do suvremenih kompleksnih i bogato razvijenih megalotela kojima prolaze tisuće posjetitelja, stvorena je široka tipologija objekata smještajno-ugostiteljske funkcije s brojnim trgovackim, društvenim, kongresnim, športskim, zabavnim ili lječilišnim sadržajima. Ugostiteljski objekti i hoteli danas su dio signuma urbanih i ruralnih tkiva, pri čemu se razina uslužne djelatnosti, odnos prema gostu, kvaliteta ugođaja, bespriječnost funkcije i servisa, ekonomika prosperiteti a stalna frekvencija očituju kao prisutni vitalitet suvremenog života. Arhitektura u turizmu postala je sve prisutniji činitelj svjetskog razvoja, ulazeći svojim prostornooblikovnim vokabularom, unutar kojeg pojma ambijentalnih vrijednosti postaje bitan faktor uspješnosti, u najužu središta povijesnih i novih gradskih aglomeracija, u njihove suburbije, u ruralna i ribarska naselja te i u dosad netaknute krajolike prirodnog fenomena, transformirajući time karakterizaciju pojedinih lokaliteta, definirajući na nov način egzistenciju i način života suvremenog društva i utječući bitno na manifestacije graditeljskog umijeća ne samo pojedinih područja već i cijelih regija. Skraćenje radnog vremena i razvoj industrijske proizvodnje, kojoj suvremeno doba računalne automatizacije otvara neslućene mogućnosti, proširili su ulogu slobodnog vremena u svakodnevnom životu, koje je zajedno s komercijalnim, zdravstvenim, vjerskim i studijskim kretanjima postalo aktivni činitelj svjetskog gibanja. Putovanje izvan stalnog mjeseta boravka, tijekom povijesti karakteristika pojedinih društvenih i etničkih struktura, postalo je danas svojina širokih društvenih struktura i sastavna tema programiranja životnih tokova. Intenzivna izgradnja smještajnih i ugostiteljskih kapaciteta, snažan razvoj prometne infrastrukture, opremanjivanje i očuvanje ljepote prirodnih fenomena, ali nažalost katkada i obrnuti proces, kojim tehnikratska devastacija urbanih i prirodnih vrijednosti u službi beskrupuloznog profita razara kulturnoške vrijednosti danog lokaliteta, sastavne su manifestacije tih kretanja.

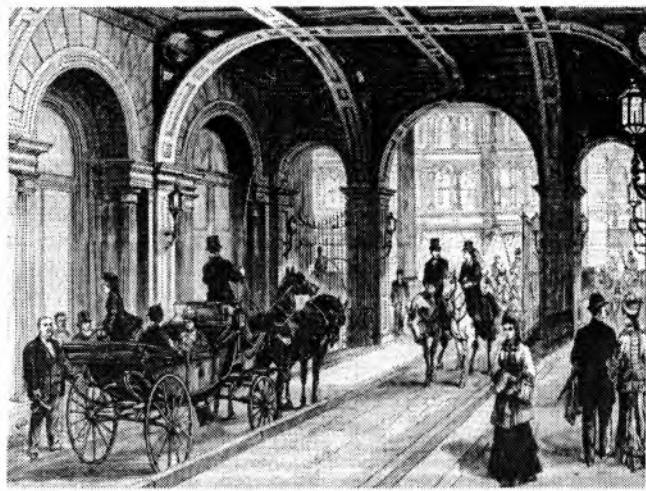
Već u staro doba slobodni je Grk putovao da se pokloni svetištim, da prisustvuje Olimpijskim igrama ili dionizijskim svetkovinama (sl. 1). Rim je uz sustavnu mrežu putova organizirao i postaje, svratišta i ispregalisti. U srednjem vijeku ulogu tih postaja preuzimaju samostanski hospiciji (lat. *hospes*, gost) i lokalne krčme (gostionica Tri kralja u Baselu, otvorena u XII. st., djeluje i danas). U XVI. st. u Engleskoj već ima čest tisuća ugostiteljskih objekata, kojih društvenu ulogu potvrđuju nastajanje engleskog kazališta upravo u tim prostorima. Islamska vjeroispovijest obvezuje svakog vjernika da jednom u životu hodočasti na sveta mjesta religijskih zbiranja, a hanovi i karavansaraji sastavni su element urbane i prometne strukture u islamskim zemljama. Zdravstveni turizam, prisutan još od rimskih vremena, doživljavat će sve jači razvoj te će u prošlom stoljeću potaknuti izgradnju novih urbanih struktura lječilišnih i odmarališnih centara.

Sl. 1. Grčka taverna s pojilištem konja

Izgradnja suvremenijih putova i razvoj željeznice otvorit će nove mogućnosti i putovanje pretvoriti u prisutnu komponentu života (sl. 2). Thomas Cook osnovat će sredinom XIX. st. prvu turističku agenciju, a hotelski objekt postat će urbanim znakom kako velikih gradova europskoga kulturnog kruga tako i naselja američkog Zapada. Četrdesetih godina XIX. st. u Hotel Holt's u New Yorku ugrađuje se dizalo za prtljagu, dvadeset godina potom Hotel Fifth Avenue u New Yorku dobiva osobno dizalo, a u osamdesetim godinama svaka soba Hotela Victoria u Kansas Cityju ima vlastitu kupaonicu. Koncem XIX. st. započinje s radom prva hotelska škola *Ecole Hoteliere* u Lausanni, dok hotel Netherland u New Yorku već nudi gostima telefone u svim sobama. Još u vrijeme Prvoga svjetskog rata najveći hotel toga doba, Hotel

Pennsylvania u New Yorku, raspolaže s 2 200 soba. Izum automobilja i zrakoplova ispuniti će svjetske puteve milijunima putnika. Prekoceanske putničke brodove s početka stoljeća zamjenili su danas veliki zrakoplovi, dok je na moru ostala sačuvana romantika luksuznih turističkih brodova i privatnih jahti, kao i stalna frekvencija trajektnih linija. Turizam je postao bitna grana svjetskih privrednih kretanja u kojoj djeluje znatan dio radnog pučanstva.

Sl. 2. Natkriveni pristup za kočje u Hotelu Palace u San Franciscu

Intenzivniji razvoj doživjava turistička izgradnja nakon Drugoga svjetskog rata, a 1973. u vrijeme turističkog procvata, kreće se na međunarodnim putovima više od 215 milijuna turista. Ta kretanja rezultiraju pojačanom izgradnjom hotelskih i uslužnih objekata pa je, npr., 1971. izgrađeno u Grčkoj 15 000, a u Velikoj Britaniji 33 000 ležaja. Edicija *Worldwide Hotel Industry* prognozira u svom izveštu iz 1984. godine da će 2000. godine turizam postati primarna industrijska grana. Statistika OMT (Organisation Mondiale du Tourisme) registrira u cijelom svijetu 1989. više od 10,5 milijuna soba, od toga 40% u Europi i oko 30% u SAD, pri čemu postotak povećanja prometa pokazuje da će se broj gostiju tijekom dvadeset godina udvostručiti. U Francuskoj je, npr. 1990. poslovni turizam činio 38% cjelokupnog turističkog gospodarstva. Shvaćajući značenje tih činjenica za prosperitet zajednice, danas se nastoje brojnim studijama i elaboratima planski sagledati putovi daljeg usavršavanja i obogaćivanja postojećih kapaciteta, čime bi se trend razvoja, unutar sve jačeg utjecaja snažnih svjetskih hotelierskih lanaca i kompanija, mogao produljiti i adekvatno ostvariti. Postojeća zbivanja pokazuju svu kompleksnost suvremenih tokova u kojima promjene u fluktuaciji i transformacije u trendovima zahtijevaju stalno studijsko prćenje, a širina kojom su zahvaćena svjetska kretanja manifestira se na tlu Europe, gdje su recentne političke promjene graničnih barjera kao i međunarodne izložbe, javne manifestacije te brojna športска natjecanja stvorile nove poticaje i međunarodnu konkurenčiju turističkih kompanija svih kontinenata.

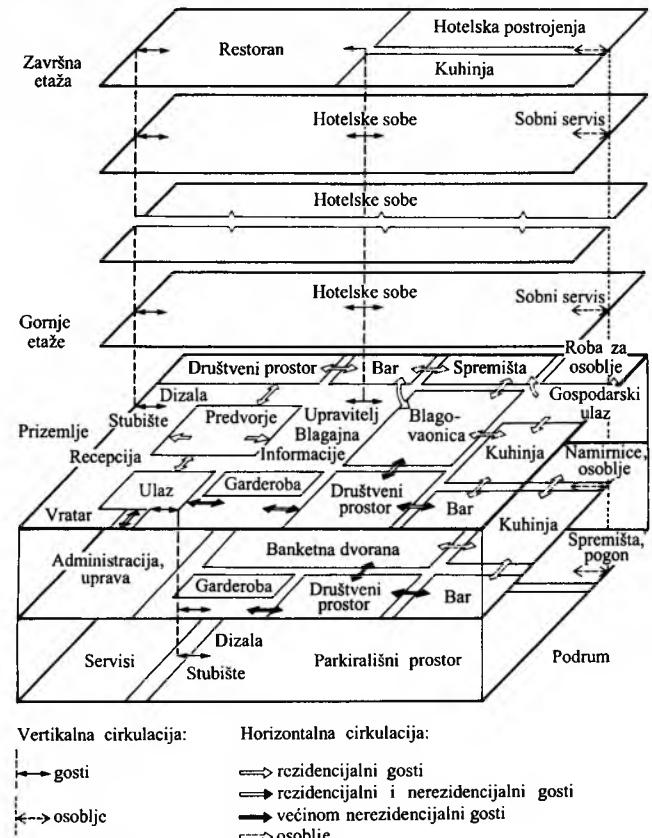
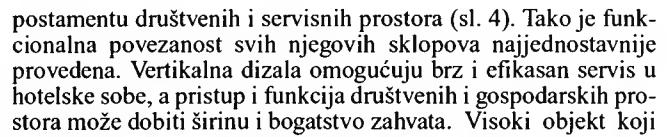
Arhitektonska problematika smještajno-ugostiteljskih objekata traži vrlo suptilan kreativan rad projektanata. Iako je suvremena tehnologija modernizirala i olakšala elemente cijelog niza rješenja te je, npr., svjetleći elektronski sustav za kontrolu soba domaćice zamijenjen ekransom računalnog terminala, a svaka je potrošnja gosta u pojedinim točkama hotela istog časa upisana u njegov sobni račun (time gost može regulirati svoje obveze u roku od nekoliko minuta i u svakom trenutku hitno napustiti hotel), primarnom ostaje i dalje uloga oblikovnih vrijednosti i ambijentalnih ugođaja za uspješno poslovanje hotela. Odnos prema urbanom tkivu ili prirodnom fenomenu, detalji unutrašnjeg uređenja u kojima gost nalazi zadovoljenje svojih potreba i shvaćanja, ekskluzivnost hotelskog identiteta, kvaliteta tehnikoškog rješenja koja osigurava potrebnu razinu usluge, studija buduće klijentele, njezinih zahtjeva i mogućnosti, zadatak su arhitekata koji ni jednog trenutka ne smije biti minoriziran. I u najvećim svjetskim središtima mogu se pod imenom velikih kompanija naći primjeri podilaženja efemernom ukusu klijentele dekorativnom scenografijom i upitnim oblikovanjem, a u isto vrijeme pojavljuju se i ekskluzivni ekscesni eksperimenti pojedinih osobnih arhitektonskih ambicija koje mimoilaze bitne komponente turističkih kretanja. Ne treba zaboraviti da su upravo ugostiteljski objekti mesta gdje se barijere postojeće imovinsko-staleške diferencijacije građana nastoje probiti. Suvremeni trendovi višekratnog godišnjeg odmora, provođenje odmora na više lokacija, nastojanje da se što više doživi i vidi, komoditet ali i prikladna cijena koja reagira na platnu moći klijentele, očuvanje intaktnog prirodnog fenomena i kulturnoškog naslijeđa, sve su to elementi koji određuju pristup planiranju i projektiranju arhitekture u turizmu. Najnoviji trendovi ekoturizma, koji nalazi svoje ispunjenje u »divljenju, studiranju i uživanju u scenariju netaknute prirode i njezinih divljih

biljaka i životinja kao i kulturoloških elemenata» (definicija Međunarodne unije za očuvanje prirode) dovoljno pokazuju specifičnost problematike i buduća turistička usmjerena. Nalaženje pravog odgovora, koji će donijeti vrijednost novuma u kreativnoj eksplikaciji trenutka, a u isto vrijeme ostvariti razložnost povratka gosta u isti hotel ili u isti restoran, zahtijeva nužan kreativan napor i potpuno razumijevanje postavljene teme. To mora istodobno biti odgovor koji će oplemeniti i očuvati osnovne vrijednosti koje su u tom lokalitetu pokretač turističkih tokova. Bez takva rješenja objekt neće doživjeti svoj uspješni plasman, gosti se u njega neće vraćati (jedan od osnovnih pokazatelja uspjeha), negativne refleksije očitovat će se kako u samom poslovanju objekta tako i u njegov regionalnom i nacionalnom značenju. Razvitak turizma imat će i dalje pozitivan pa i intenzivan trend, a s njim će i arhitektura u turizmu sve više širiti svoju prisutnost. Uloga koju turizam ima u razvoju hrvatskog gospodarstva zahtijeva da ona bude ostvarena u maksimalnoj kvaliteti svojih nacionalnih i svjetskih vrijednosti.

Objekti arhitekture u turizmu razvili su se u cijeli niz različitih sadržajnih i funkcionalnih struktura. Odmaračni, poslovni, lječilišni, studijski, vjerski, športski, kongresni, igrački, zabavni, putopisni, ekološki ili rezidencijalni turizam očitovali su bogatstvo mogućnosti koje se svakim danom upotpunjaje i mijenja. Oscilacije i transformacije turističkih trendova, njihova ovisnost o trenutačnom standardu i socijalnim karakteristikama uvodi stalno nove momente u pristup arhitektonskoj problematiki turizma. Upravo zato taksonomija turističkih objekata može biti određena samo u kontekstu današnjih zbivanja i povijesnog razvoja. Temeljna osnova svih tih varijanata ostaje, međutim, karakterizacija hotelskog objekta koji u sebi sadrži sve elemente smještajne i ugostiteljske funkcije. Njegova spoznaja omogućuje i sagledavanje svih daljih mogućih varijanata motela, akvatela, kampa, odmarališta itd., odnosno ugostiteljskih pogona restorana, pivnica, konoba, zdravljaka i sl.

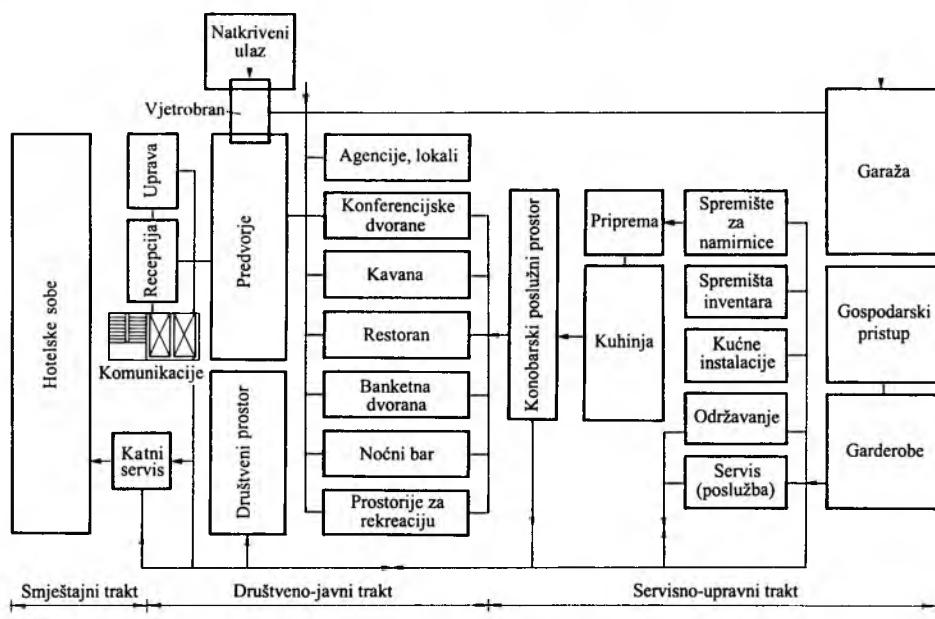
PROSTORNA STRUKTURA HOTELA

Funkcionalna organizacija hotela sastavljena je od tri osnovna sklopa: od smještajno-individualnog trakta, društveno-javnog trakta i servisno-upravnog trakta (sl. 3). Njihov međusobni odnos karakterizira i strukturalnu shemu hotela. U tom se smislu razlikuju sljedeći osnovni tipovi hotelskih objekata: vertikalno razvijeni objekt na širokom postamentu (u međunarodnoj terminologiji poznat kao vertikalni *Brettfuss*, njem. široko stopalo), zatim horizontalna i izmaknuta varijanta istog tipa, te atrijski hotel, terasasti hotel, paviljonski hotel i hotel urbanoga bloka.

Sl. 4. Karakteristična shema vertikalnog *Breitfussa*.

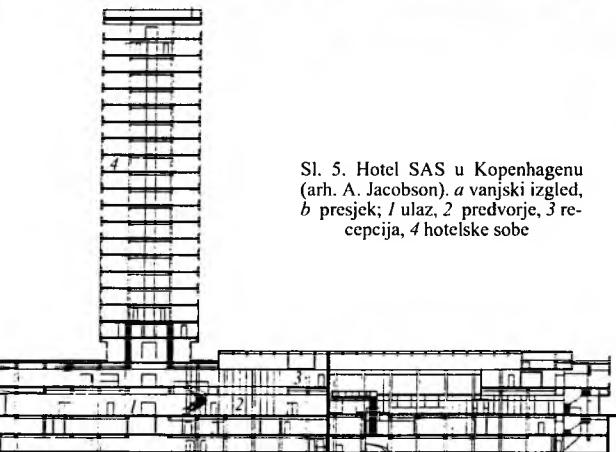
proizlazi iz takve kompozicije (sl. 5) nije uvijek urbanistički poželjan, pa se tada smještajni trakt nastoji širiti horizontalno, smanjuje mu se visina, ali i produljuju komunikacije, odnosno stvara se tip horizontalnog *Breifussa*. Izmaknuta varijanta predstavlja raščlanjivanje horizontalnog tipa kojim je smještajni dio

Sl. 3. Osnovna shema hotelskih sklopovalja

Shema vertikalnog Breitfussa karakterizirana je u pravilu vertikalno organiziranim smještajnim traktom, koji leži na širokom

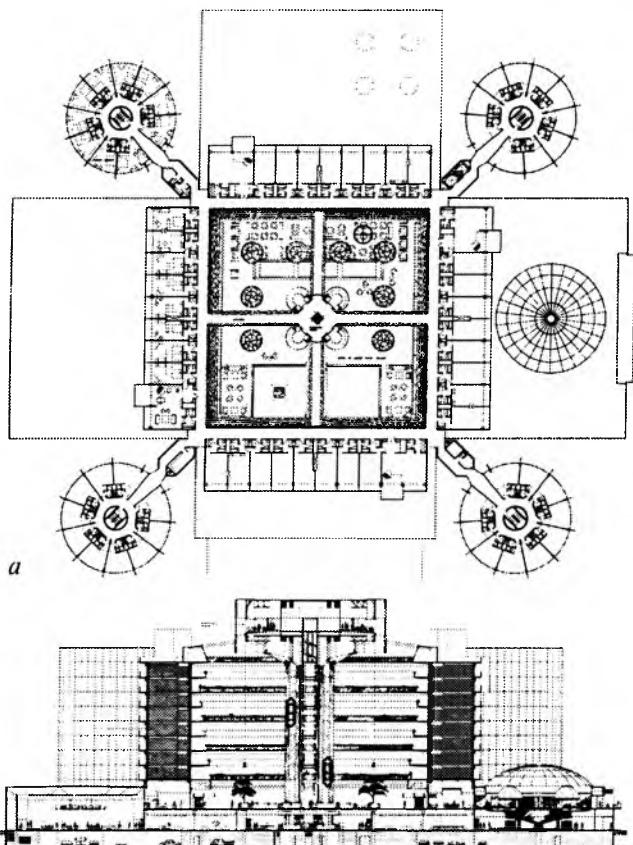
izmaknut u stranu, vežući se za postament samo u točki vertikalnih komunikacija. Time je osigurana intimnost hotelskih soba i

*a**b*

zaštitu od moguće buke na terasama ili prostorima s javnim sadržajima, te izbjegnuti negativni momenti vizura i zagrijavanja krovne plohe postamenta neposredno ispod fasade smještajnog trakta.

U atrijskom hotelu sobe su organizirane oko prostora srednjeg internog vrtu unutar kojeg se razvijaju terase restorana i društvenih prostora (sl. 6). U novije se vrijeme realiziraju brojne varijante atrijskih hotela u kojima je središnji prostor natkriven i klimatiziran, pa stvara specifične i impozantne interne ugodje hotela. Unutar tih velikih atrijskih prostora projektira se i visoko drveće uz ukrasne bazene s terasama društvenih prostora, restorana, predvorja itd. Atraktivnost navedenih prostora kao i mogućnosti klimatizacije daju danas rješenja u kojima se i sobe atrijskog dvotракta orijentiraju prema tom zatvorenom prostoru. Iako je održavanje internih prostora sa zelenilom vezano uz dodatne finansijske izdatke te se njihova izvedba može prepričiti samo u određenim klimatskim uvjetima, trend takvih objekata uz pozitivnu reakciju klijentele viših platnih mogućnosti i dalje postoji, o čemu rječito govore upravo nedavno završeni američki primjeri megahotela.

Terasasti hotel slijedi smještajnim traktom obično prirodnim padom terena, te svaka soba ima terasu neposredno ispred dnevnog boravka (sl. 7). Organizacija vertikalnih komunikacija (kosa dizala) i izvedbeni problemi instalacija, potpornih zidova, hidroizolacija i toplinskih izolacija povećavaju neizbjježno finansijske

b

Sl. 6. Atrijski hotel Hyatt Regency O'Hare u Chicagu (arch. J. Portman). a tlocrt, b presjek

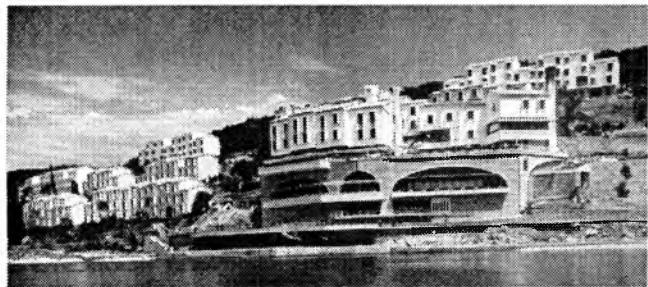
izdatke, no mogućnost uklapanja i stapanja s prirodnim okolišem daju toj varijanti u pojedinim lokacijama očite prednosti.

Sl. 7. Hotel Tahara Intercontinental, Tahiti (arch. Wimberly, Whisenand, Tong, Goo)

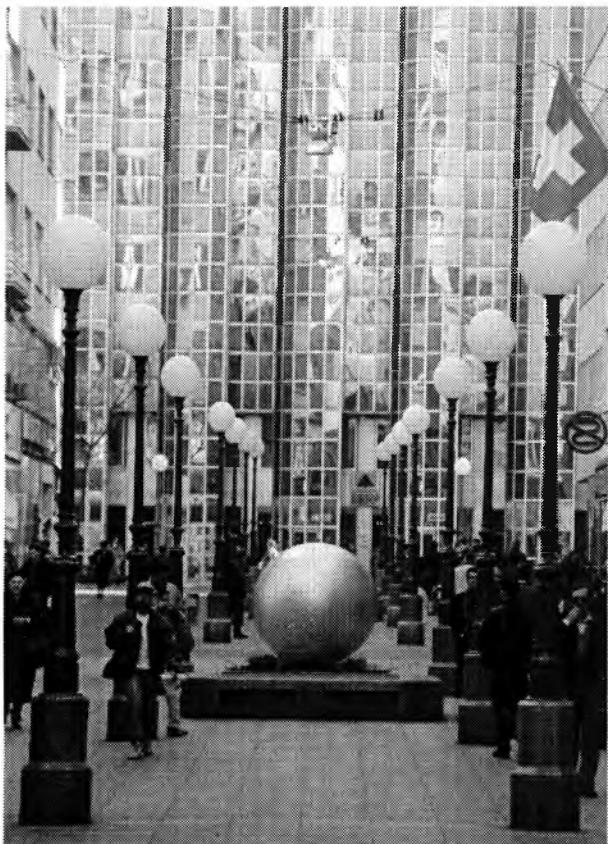
Paviljonski hotel raščlanjuje funkciju u više volumena, čime se međusobne komunikacije još više produljuju, a u varijanti potpuno otvorenih putova i nepovoljnih klimatskih uvjeta čine teškoće u ostvarivanju internih funkcija hotela. Takvo rješenje, međutim, često omogućuje uspješnije uklapanje u ambijentalne i regionalne karakteristike lokaliteta (sl. 8).

U uvjetima postojećih urbanih struktura hotel se vrlo često uklapa u blokovsku ili uličnu morfologiju grada (sl. 9), te time elementarni raspored pojedinih sklopova mora dobiti organizaciju prema zadanim dimenzijama i gabaritima. Iako se i u tim varijantama obično primjenjuje neki od gore navedenih tipova, ipak se hotel urbanog bloka u pravilu pretvara u specifični modalitet hotelske izgradnje, kako u oblikovnom vokabularu, tako i

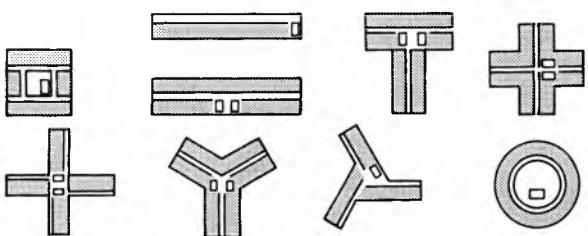
Sl. 8. Hotel Uvala Scott (arch. I. Emili)

u karakteristikama pojedinih prostora i funkcionalnih veza. Česti primjeri u posljednje vrijeme realiziranih multivalentnih gradskih centara administrativno-komercijalne namjene sadrže upravo takve uklopljene hotelske pogone na najvišim etažama objekta.

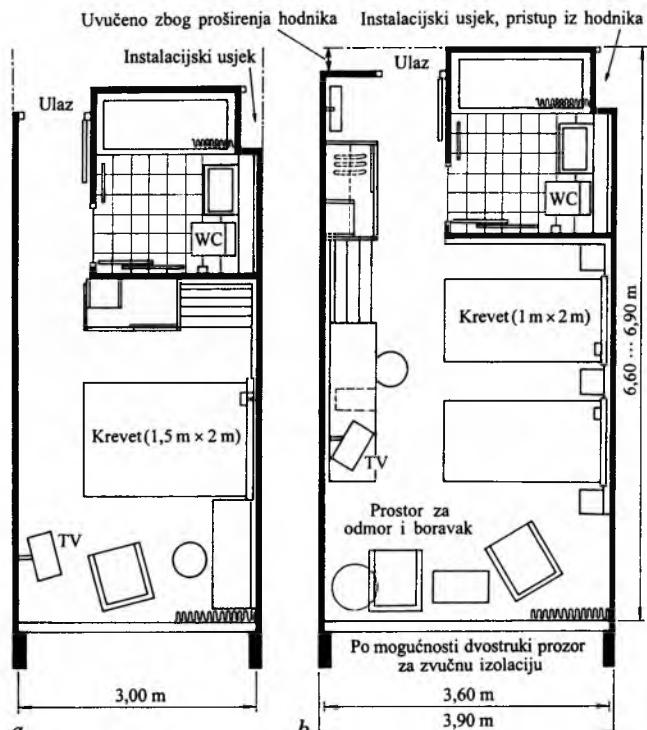
Sl. 9. Hotel Dubrovnik u Zagrebu (arch. I. i N. Filipović)

Smještajno-individualni trakt. Osnovnu karakterizaciju svakog od gore navedenih tipova daje smještajno-individualni trakt s hotelskim sobama (sl. 10). Element sobe svojom dimenzijom i načinom organizacije postaje osnova za voluminoznu i oblikovnu manifestaciju cjeline objekta. Iako temeljnu funkciju sobe zadovoljava širina od 2,90 m (duljina kreveta s prolazom, sl. 11a), povoljnije je rješenje sobe sa širinom od 3,40...3,80 m, koja osigurava prostorniju i funkcionalniju organizaciju namještaja

Sl. 10. Sheme smještajnog trakta

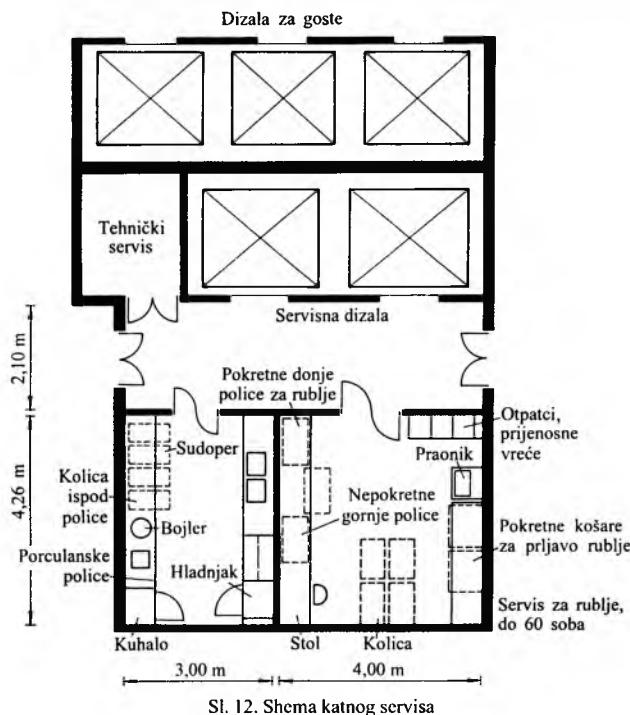
(linija namještaja nasuprot kreveta, sl. 11b). Izbor te dimenzije određuje većinom modularni sustav cijelog objekta s konstruktivnim rasterom koji iz njega proizlazi. On se najčešće svodi na dvostruki raster sobe, čime se omogućuje slobodno rješavanje javnih i društvenih prostora u donjim etažama hotela. Posebnu pažnju pri projektiranju sobe treba posvetiti akustičkoj izolaciji horizontalnih i vertikalnih pregradnih stijena. Zbog toga se instalacije jakе i slabe struje, vodovoda i kanalizacije, klimatizacije, ventilacije i grijanja moraju voditi bez probijanja stijena na spoju soba i sanitarija. Najbolje je da se vode u završetku pregradnog zida kod pristupnog hodnika (naizmjence električne i vodovodne instalacije), što osigurava jednostavnu kontrolu i popravak iz hodnika bez uzneniranja gosta.

Sl. 11. Sheme uže (a) i šire dvokrevetne hotelske sobe (b) prema F. Lawsonu

Minimalna površina sobe određena je za svaku pojedinu kategoriju, no u praksi se ne sugerira primjena zakonskog minimuma već adekvatno projektiranje soba u skladu s intencijama i profilom hotelskog lanca kojem objekt pripada. Evropski projekti dvokrevetnih soba za kategorije od jedne do pet zvjezdica prema Lawsonu iznosi 10,5 m², 14,5 m², 18 m², 21 m² i 26 m², dok su hrvatski minimalni normativi 10 m², 12 m², 14 m² i 16 m². Pojedine kompanije određuju, naime, vrlo precizno karakter sobe čak do detalja izvedbe pojedinih slojeva madracu unutar svog standarda dimenzije ležaja (npr. veće dimenzije: *king-size* 183×210 cm ili *queen-size* 152×210 cm) ili posebnih elemenata namještaja kao što je, npr., aparat za glačanje hlača. Kategorizacija također određuje i minimalne uvjete za sadržaj namještaja (u višim kategorijama hladionik za piće, sofa s garnitutom itd.) i za režim izmjene posteljine i toaletnog pribora (u višim kategorijama svakodnevna izmjena). Eventualne varijacije organizacije sobe (bračni krevet, odijeljeni kreveti, postava kreveta u obliku slova L) rješavaju se modularnim sustavom uz klizno pomicanje električnih instalacija po rubu zaštitne lamperije. Najbolji smještaj ormara za odjeću jest ugradnja u preprostoru sobe, pri čemu bi njegovo dimenzioniranje trebalo biti određeno na osnovi karakteristika klijentele i kategorizacije (duljina 0,75 m po ležaju ili više). Nekada uobičajeno čišćenje cipela tijekom noći zamijenjeno je danas aparatom na svakoj etaži, a čišćenje koje obavlja osoblje predviđeno je samo u najvišoj kategoriji. Visoko usko zrcalo sastavni je dio namještaja pretprostora. Na osnovi istih parametara određuje se i izmjera kupaonice, koja u europskom projektu, već prema kategoriji, iznosi od 3...7 m² (hrvatski minimalni normativi 3...4,5 m²). Suvremeno rješavanje unutrašnjeg

uređenja ne zadovoljava se samo smještanjem tipiziranih kupaonskih elemenata u dani prostor, već se i sanitarni blok u potpunosti oblikuje u kategorizaciji identiteta hotela te se toaletne plohe, pralnice i rasvjeta vrlo često proizvode posebno upravo za taj objekt.

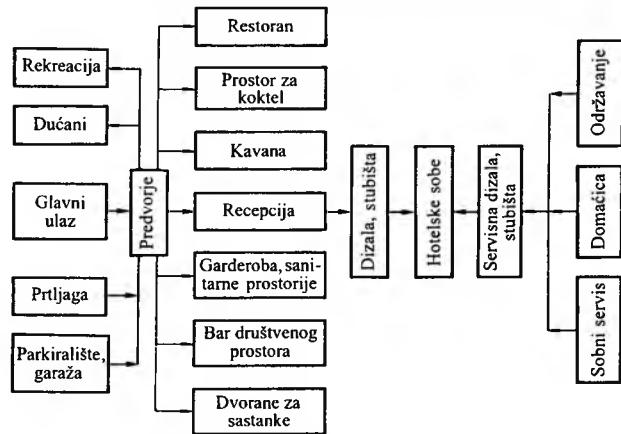

Sl. 12. Shema katnog servisa

Funkcioniranje opskrbe i čišćenja osigurava se katnim servisima (sl. 12), koji su međusobno povezani dizalima i sigurnosnim stubištima uz obvezno dijeljenje čistih i nečistih putova (hrana i nečisto rublje). Poželjna širina hodnika iznosi 1,6 m, s proširenjem, već prema kategoriji, na 1,8 m, odnosno iznimno sa suženjem na 1,4 m, (propisi, već prema kategoriji, predviđaju od 1,20–1,75 m). Svaka usluga i servis (doručak u sobu, pranje, kemijsko čišćenje itd.) mora biti provedena u što kraćem roku, pa zato vertikalna komunikacija servisnog pogona u pravilu završava u kuhinjskom officeu, odnosno u bloku servisnih usluga gdje se rukovodi radom soberica. Pogrešno mišljenje da je soba samo

se tendencija izvedbe apartmana sve više širi te je sve prisutnije programiranje hotela u kojima se dvije konvencionalne sobe zamjenjuju manjim apartmanom.

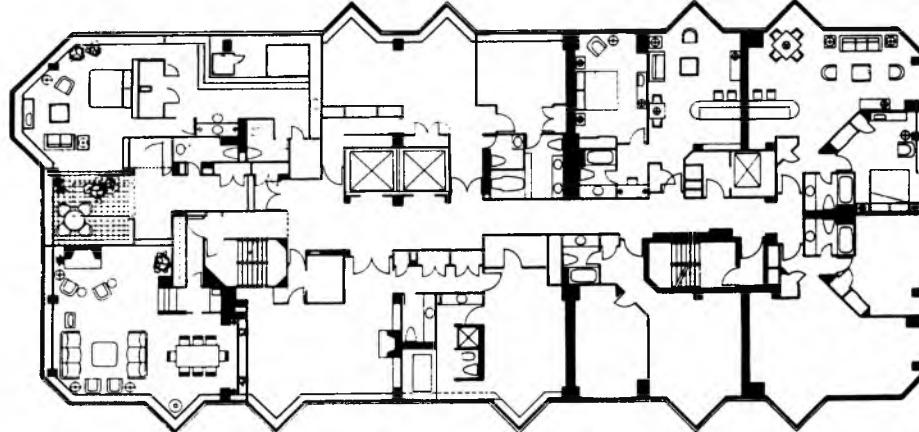
Društveno-javni trakt. U tom se traktu ujedinjuju osnovne životne i ugostiteljske funkcije hotela. Već prema kategorizaciji i lokaciji hotela pojedini se njegovi sadržaji različito oblikuju. Bitna je, npr., razlika između gradskog hotela, koji paralelno sa smještanjem gostiju osigurava i usluge potrebne za odvijanje života u samom gradu, i odmarališnog hotela koji, često izoliran i povezan s prirodnim pejzažom, dobiva svoju klijentelu većim dijelom u turističku turopolatora. Središnji prostor društvenog trakta jest glavno ulazno predvorje, u međunarodnoj hotelskoj terminologiji *lobby*, koje uz funkciju primanja gostiju predstavlja zonu kontrole kretanja i povezivanja javnih sadržaja hotela (sl.

Sl. 14. Shema funkcionalnih veza hotelskog predvorja

14). Ono istodobno pruža primarni dojam kvalitete i karakterizacije hotela pa mu se u projektiranju mora posvetiti posebna pažnja (kvadratura predvorja određuje se minimalnom površinom prema kategoriji objekta uz proporcionalno povećanje prema broju soba). Pristup u hotel, odnosno u *lobby*, mora biti pod nadstrešnicom pod koju dolazi vozilo gosta. Danas ta nadstrešnica ima dimenzije koje omogućuju i pristup autobusu te nesmetano iskrcavanje prtljage u svim vremenskim uvjetima. Vjetrobran, dovoljne veličine i osvijetljen, otvara se najkvalitetnije pomoću fotoćelije, a tok kretanja ne bi, zbog kolica za prtljagu, smio imati elemente stepenica. Kontrolna je točka predvorja recepcionski pult u kojem se ujedinjuju funkcije recepcionera, portira i blagajne (sl. 15). Suvremena računalna tehnologija bitno je promijenila način cjelokupnog poslovanja, pa su hotelske knjige i kose police s pregledom gostiju danas zamjenjene ekranima računalnih terminala. Isto je tako elektronska magneta kartica zamjenila nekada ubičajene ključeve soba s teškim privjescima. Ne posredno iza recepcionskog pulta nalazi se administrativni pogon za rezervacije gostiju, sefovi za pohranu dragocjenosti, soba rukovoditelja recepcije itd. Velike svjetske kompanije osiguravaju danas vezu između svojih objekata satelitskim telekomunikacijama, pa se, npr., iz hotela u Londonu može neposredno rezervirati i plaćati sobu na dalekim Havajima.

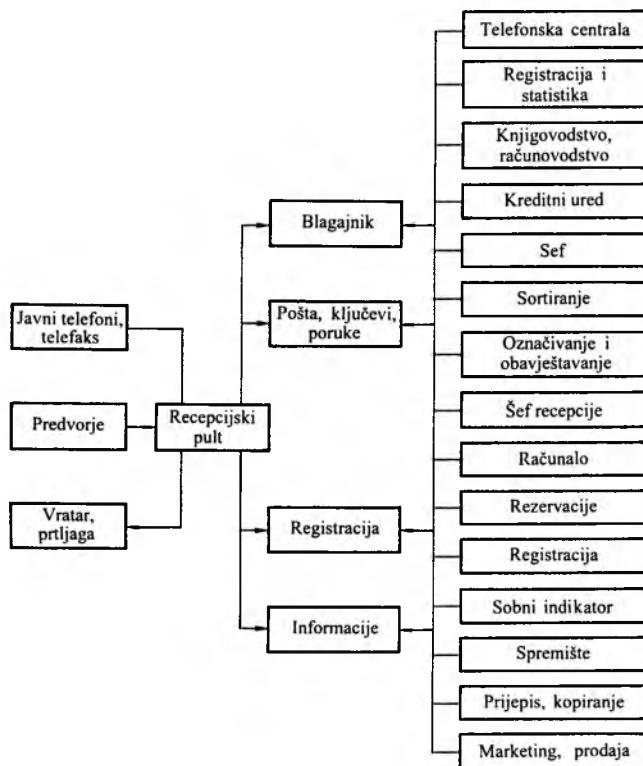
Na predvorje se nadovezuju društveni prostori, u međunarodnoj hotelskoj terminologiji *lounge*, unutar kojih hotelski gosti uspostavljaju potrebne veze i sastanke. Te prostore u pravilu servisira aperitiv-bar, a njegovo interijersko rješenje pridonosi cjelokupnoj slici hotela. Zbog svojih dimenzija on se katkada projektira tako da bude upušten u pod. Uz ulazno predvorje razvijaju se dučanski prostori, garderoba i sanitarije za goste, telefoni, posebna garderoba za prtljagu gostiju koji u podne moraju napustiti sobu, a put nastavljaju tek kasnije, konferencijski prostori, mirni

Sl. 13. Tip velikog apartmana

prenoćište, prisutno u početnoj fazi razvoja turizma na našem tlu, danas je bitno korigirano, a pojedine kompanije upravo na kvaliteti sobe baziraju svoj poslovni uspjeh. Za smještaj osoba s potrebom za većim komoditetom, odnosno s većim platnim mogućnostima, hoteli posjeduju apartmane u kojima se odjeljuju prostori dnevnog boravka i spavanja te adekvatno povećava i oblikuje unutrašnje uređenje (sl. 13). U luksuznim varijantama takav apartman, osim velikog dnevnog boravka, ima niz pratećih sadržaja, organizirani servis послuge, sobe za pranjiju i dr. Danas

saloni, agencijski prostori itd. Glavni restoranski prostor hotela rješava se, već prema kategoriji, u projektu s površinom od $1,5 \cdots 1,8 \text{ m}^2$ po sjedalu. Iako postojeći normativi za pojedine kategorije dopuštaju manju kvadraturu, takav se postupak u interesu kvalitete hotela ne preporučuje. Dapače, za najviše se kategorije

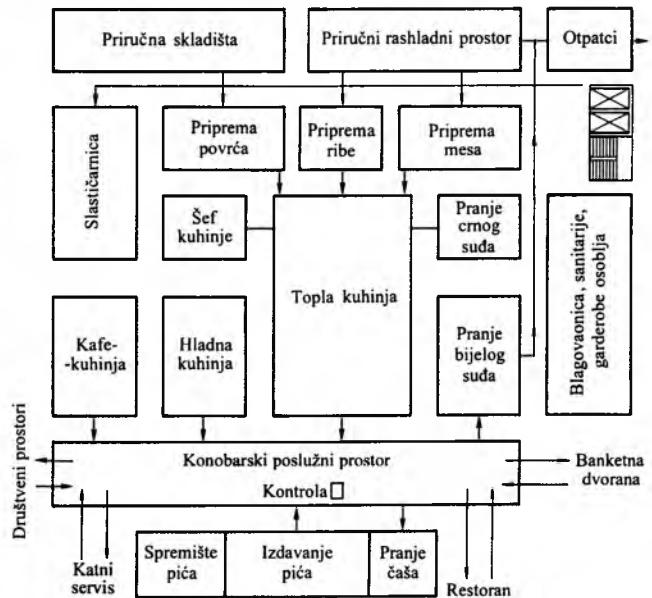

Sl. 15. Shema recepcije

normativ može i povećati kako bi se postigao adekvatan ambijentalni ugodaj i serviranje primjerenog kategoriju hotela. U gradskim hotelima više kategorije restoranski se prostor često dijeli u više specijaliziranih restorana (osnovni restoran, snack-bar, narodni restoran, restoran-vidikovac itd.), čime se stvara bogatstvo ambijentalnih ugoda i proširuje gradska ponuda, a istodobno omogućuje cijelodnevna funkcija ugostiteljskih usluga. Unutar društvenih prostora pojavljuju se, nadalje, kavanski prostori, noćni barovi, kasino, bazeni, sportski sadržaji, saune, frizerski saloni i dr. Konferencijski prostori ne bi se smjeli projektirati u padu, jer im se time diktira samo jednostruka namjena, već bi se morala postići njihova multivalentna upotreba unutar koje se velike dvorane mogu pretvarati u manje i međusobno povezivati. Time se postiže mogućnost organiziranja velikih konvencijskih sastanaka

ili velikih zajedničkih proslava, a isto tako i intimnih vjenčanja, koktela, te manjih poslovnih ili znanstvenih skupova. Svi ti prostori moraju imati mogućnost posluživanja iz glavne kuhinje, bilo izravnog vezom, bilo etažnim servisom s priručnim ugostiteljskim pogonom (sl. 16). Isto se tako u gradskom hotelu za navedene javne prostore osigurava izravni vanjski pristup.

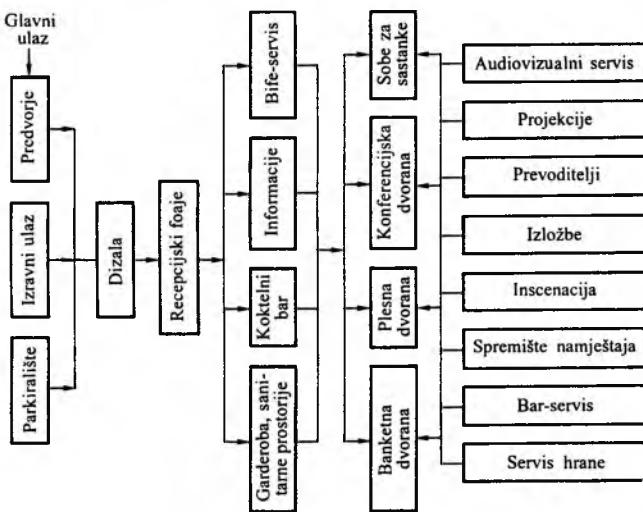
Servisno-upravni trakt. Praktički neuočljiv za gosta, servisni se trakt povezuje sa svim dijelovima objekta omogućavajući brzu intervenciju prilikom potrebnih usluga ili tehničkih kvarova. Njegove komunikacije teku uvijek mimo komunikaciju gostiju, njegove se intervencije događaju uvijek neprimjetno, a trajanje svake intervencije mora biti svedeno na minimum.

Sl. 17. Shema kuhinjskog pogona

Ugostiteljski dio servisa jedna je od važnijih usluga o kojoj umnogome ovisi uspješnost rada hotela. Glavni kuhar obično je nosilac kvalitete prehrane, a posebni specijaliteti kuće sastavni su dio identiteta kompanije. *Kuhinjski pogon* (sl. 17) traži strogu sanitarnu organizaciju pojedinih radnih operacija, koje se odjeluju niskim ili prozirnim paravanim, pa tako nastaju prostor za finu pripremu povrća, finu pripremu mesa i ribe, pogon tople kuhinje, hladne kuhinje, kafe-kuhinje, pranja bijelog i pranja crnog suda, radni prostor šefa kuhinje, izdavanja pića s priručnim spremištem te, u posebnim zgodama, prostor za pranje srebrnine, kristala i porculana, zatim slastičarnica, pekarnica, blagovaonica osoblja itd. Već prema karakteristikama restorana kuhinjski je pogon neposredno praćen priručnim spremištim i rashladnim prostorima. U zoni kuhinjskog pogona obavlja se, naime, samo fina priprema mesa i povrća, dok se gruba priprema obično veže uz središnji skladišni i rashladni prostor, koji se često nalazi na drugom nivou. Međurazmaci kuhinjskog namještaja ne bi smjeli prelaziti 1,1m, jer povećavanje distance u zoni frekventnih operacija otežava rad osoblja. Osobito je važno ispravno organizirati i dimenzionirati kuhinjski office s jasnim pristupnim i izlaznim linijama (diferencijacija čisto-nečisto i neizbjegljivo iznošenje otpadaka mimo čistog pogona kuhinje), uz dovoljno mjesta za servisna kolica i konobarski pribor te s dobrom pozicijom kontrole narudžbi. Kontrola, naime, po logici funkcije dolazi neposredno uz vrata officea, a kako se restoranski prostor obično prozračuje više od pet puta na sat, a kuhinjski prostor najmanje petnaest puta, nastaje na tom mjestu stalno strujanje neugodno za rad službenika. Kvalitetno rješenje takve problematike bitno je za uspješno i trajno održavanje kuhinjskog pogona. Zadovoljavajući parodifuzni tokovi i toplinsko-izolacijski detalji, kvalitetan izbor materijala (protuklizne podne pločice), dovoljna ventilacija i povoljni mikroklimatski uvjeti, te lako pranje i održavanje, nužni su tim prostorima.

Organizacija kuhinjskog officea jedan je od bitnih elemenata dobre usluge hotela. Osim restoranskih prostora, banketnih sala, kavane i smještajnog trakta, on mora opsluživati i noćni bar, kon-

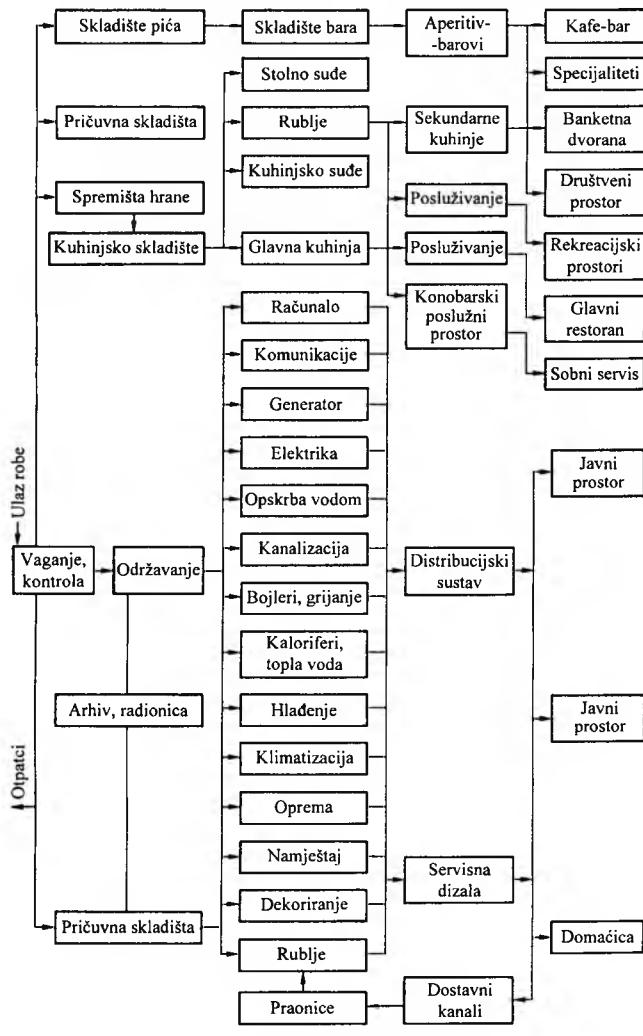
Sl. 16. Shema konferencijskih prostora

ferencijske prostore i multivalentnu dvoranu. Upravo stoga često dobiva trakaste oblike dijeleći shemu funkcionalnog rješenja kuhinje i režući javne prostore objekta. U hotelima više kategorije gradskog tipa, gdje se restoranski prostor dijeli u više specifičnih restorana kojima se, osim obogaćivanja usluge, postiže i mogućnost stalnog posluživanja gostiju i u noćnim satima (kasino, noćni bar), međuodnos *officea* i sekundarnih pratećih kuhinjskih pogona u etažama postavlja se kao jedan od osnovnih elemenata projektiranja.

U servisno-upravni trakt ulazi se preko gospodarskog pristupa ili gospodarskog dvorišta, koje se vrlo često u projektiranju zapoštavlja, pa miješanjem pristupnih linija gostiju i opskrbe nastaju neadekvatne arhitektonске korelacije.

Osim kuhinjskog pogona i skladišnih prostora za hranu (skladišta mješovite robe, mlječnih proizvoda, pića, uz dijeljenje žestokih pića i hlađenih vina, piva i sokova, hladnjaka za meso (-4 °C), ribu (-20 °C) i povrće, prostor za njihovu grubu pripremu itd.), servisni dio obuhvaća i skladišta namještaja i opreme, radionice za stolarske, bravarske, električarske, vodoinstalaterske i ostale radove, pogon za grijanje i klimatizaciju, garderobe osoblja (pri čemu se zbog sanitarnih razloga odjeljuju garderobe kuhinjskog osoblja), servise za pranje (posebno temeljenje teških strojeva), glaćanje, kemijsko čišćenje i šivanje, zatim garažu za automobile, sigurnosni agregat, skladište ambalaže itd. (sl. 18). Unutar tog dijela objekta smješta se obično i odio za kućne životinje koji, osobito u hotelima namijenjenima lovnom turizmu, ne smije biti minoriziran (potreba bliskog kontakta vlasnika sa životinjom, a u isto vrijeme nužna akustična izolacija).

Upravni dio hotela sadrži, uz već spomenuto administraciju, recepcije za prihvrat gostiju i blok centralnih upravnih i organizacijskih službi koji se, uz omogućavanje jednostavnog pristupa, ipak nastoji udaljiti od izravnog kontakta s gostima.

Sl. 18. Shema servisnog trakta

Dimenzioniranje i karakterizacija svih navedenih sklopova vezana je uz kategorizaciju hotela, koja nije u svim zemljama jednako definirana. Republika Hrvatska ima kategorizaciju, kao i većina europskih zemalja, s oznakama od jedne do pet zvjezdica. Osim što određuju sadržaje i minimalne potrebne površine pojedinih prostora te njihovu opremu za svaku kategoriju, propisi definiraju i stupanj servisa, stupanj naobrazbe namještajnika (znanje stranih jezika), potreban nivo tehničkih uvjeta (grijanje, klimatizacija, priprema vode, telefonske usluge) i dr.

VRSTE HOTELA

Hoteli su razvili cijeli niz usmjerenja, već prema lokaciji, namjeni, klijenteli itd. lako je napomenuto da je u bogatstvu tih različitosti, a i zbog stalnog razvoja turističke djelatnosti, taksonomija hotela mnogostrana i osjetljiva tema, ipak se u ovom trenutku mogu sagledati njihove specifičnosti i stvoriti osnovne grupacije. Hoteli se mogu stoga danas svrstati u hotele urbanog središta, hotele suburbija, odmarališne hotele (s podvrstama: kupališni, sportski, lječilišni, skijaški, izletnički, ambijentalni, maritimni, *condominium* i *time-sharing* hoteli) zatim kongresne, konferencijsko-studijske, rezidencijalne, apartmanske i kasino-hotele, superluksuzne hotele, megahoteli, hotele multivalentnih struktura, te hotelske komplekse i naselja. Njima se pribrajamaju i moteli, akvateli, te kampovi, prenoćišta i odmarališta. Poseban je tip hotela *hotel garni*, vrlo razvijen u poslovnom turizmu, koji gostima osigurava samo doručak, a ostalu dnevnu prehranu prepusta lokalnom ugostiteljstvu.

Hoteli urbanog središta. Već se u gornjim podacima mogla uočiti karakterizacija hotela koji u središtu grada stvara jednu od njegovih markantnih točaka. Noseći u sebi socijalne i kulturne te ekonomiske, pa čak i političke implikacije, hotel urbanog središta (*downtown hotel*) bitan je element strukture urbanog života. Građani žele odlatiti u hotelske javne prostore, biti u središtu zbijanja koje stvara uloga hotela u životu grada i sudjelovati u njegovim manifestacijama. U kriznim političkim situacijama i oružanim sukobima središnji gradski hoteli postajali su simboli bilo neutralnog područja koje postaje zaštićeni prostor, bilo žarišta zbivanja, odnosno upravo mete napada sukobljenih strana. Nastojanje da se hotel što više približi poslovnom i kulturno-povjesnom središtu grada osigurava njegovu uspješno poslovanje i zadovoljstvo njegovih gostiju. Sami pak sadržaji hotela upotpunjuju ugostiteljskim, trgovачkim, sportskim, zabavnim, bankovnim, agencijskim i drugim uslugama profil i identitet grada. Nužnost izravnog pristupa u navedene prostore nameće se paralelno s jednakom važnom intimom smještajnog trakta, koju katkada nije moguće u potpunosti osigurati, posebno u situacijama kada se na vrhu hotela razvijaju restoranski vidikovci i slični sadržaji. Zbog intime soba i njihove sigurnosti u tim se hotelima smještajni trakt rješava bez lođa i balkona, a mogućnost dnevne opskrbe umanjuje potrebu za velikim skladišnim i gospodarskim prostorima. Podvrsta su te tipologije hoteli smješteni neposredno uz prometne objekte užega gradskog tkiva, kao što su željezničke i autobusne stanice te morski i riječni putnički terminali.

Hoteli suburbija smještaju se u pravilu na pristupnim točkama gradu, kao što su to zračne luke, spojevi auto-cesta i gradskih obilaznica, pristupi vodenim putovima itd. U rastućem poslovnom i komercijaliziranom trendu svijeta oni dobivaju sve važniju ulogu, postajući bitan faktor ekonomskog prosperiteta. Teškoće u organiziranju parkirališnih prostora, koje su redovito prisutne kod hotela u središtu grada, tu se slobodno i uspješno rješavaju. Isto se tako arhitektonska morfologija hotela oslojava u uvjetovanosti postojećega gradskog tkiva. Manja cijena zemljišta ide također u prilog takvim rješenjima. Izraziti razvoj zračnog prometa potaknuo je i gradnju hotela viših kategorija neposredno uz zračnu luku bez obzira na akustičke probleme lokacije. Suburbani hoteli razvijaju se i uz rekreacijske, parkovne i sportske površine grada. U skladu s lokacijom mijenja se karakterizacija i dimenzija pojedinih društvenih i javnih prostora. Vezan uz pojačani automobilski promet, suvremenim trend takvih objekata sve se više približava tipologiji motelskog pogona.

Odmarašni hoteli. Tim su nazivom obuhvaćene brojne varijante rekreacijskih sadržaja već spomenute u uvodnom dijelu. Tip kupališnog hotela najčešći je oblik našeg jadranskog turizma.

Način života u toplim ljetnim danima, odlazak na plažu i ritam dnevnih kretanja između plaže i hotela mora biti adekvatno organiziran. Upotreba kupališnih rekvizita, npr., te kretanje u kupaćim kostimima traže svoje prostore i svoje putove. Loda, koja je tu bitan element udobnosti, ne bi trebala biti uža od 1,50 m (bolje 1,75 m), kako bi se omogućilo smještanje ležaljki. Vrlo je osjetljiv pristup organizaciji restoranskog prostora, koji istodobno mora sadržavati intimu ambijentalnog ugođaja i osiguravati zajedničku zabavu većih skupina gostiju u organizaciji turoperatora (vizura na pjevača). Športski sadržaji sastavni su dio unutrašnjih i vanjskih prostora, a rekreacija na vodi bitan element hotelske ponude. Veličina i oprema predvorja vezana je uz istodobnu mogućnost primanja većih skupina gostiju (pristiglih zračnim i autobusnim prijevozom). Prilikom dimenzioniranja soba i društvenih prostora mora se voditi računa o životu gostiju u kišnim danima. Boravak gostiju obično je dulji, pa detalji rješenja organizacije prehrane te dnevnih i noćnih zabava moraju omogućiti paralelno i promptno posluživanje većeg broja korisnika (uz adekvatne refleksije u organizaciji serviranja, dovoljno dimenzioniranje ploha za primanje nečistog suda itd.). Širina ponuda mora uzeti u obzir i obiteljski život, pa tako, npr., mogu zabavni centri za mlađu kli-

nude posebne aranžmane jeftinijih boravaka, nalazeći svoju računicu u prodaji zimske opreme.

Prilikom rješavanja objekta mora se organizirati komuniciranje skijaša kroz poseban ulaz, pri čemu se za kretanje uz opterećenje velikim športskim rekvizitima kao što su skije moraju osigurati adekvatno dimenzionirani prolazi (viša vrata uz automatsko otvaranje fotočelijom). Prostori za preobuvanje cipela i čišćenje od snijega te za servisiranje i pohranu skija svojom kvalitetom odražavaju kategoriju hotela. Uklapanje u ambijentalne vrijednosti lokaliteta moralno bi imati bitnu ulogu u arhitektonskoj artikulaciji skijaškog hotela, što je u manjim objektima lakše ostvarivo, no za veće pogone zahtijeva vrlo studiozan i kreativan pristup (sl. 19). Da bi se postigao puni rang ponude, hoteli se često dopunjaju dodatnim športskim sadržajima (uz zatvoreni bazen i otvoreni vrući bazen, teniski tereni, prostor za stolni tenis, kuglanje itd.). Potrebno je također voditi računa o tome da velik dio klijentele, zbog prijevoza teške skijaške opreme, dolazi vlastitim automobilima. Iako su balkoni i lođe poželjni, njihova izvedba u uvjetima ledenih, snježnih zapuha i u presjecima skošenih planinskih krovova konstruktivno i finansijski stvara dodatne poteškoće.

Sl. 19. Skijaški hotel Borgafjäll u Švedskoj (arh. R. Erskine)

jentelu biti važni činitelji uspješnog poslovanja hotela. Drastična razlika između ljetnih mjeseci s velikim pritiskom klijentele i zimskih mjeseci s manjom fluktuacijom uzrokuje neproporcionalno prosječno iskorištanje kapaciteta. Računa se, naime, da je za uspješno poslovanje hotela potrebita popunjenošć kapaciteta od ~60–70%. Taj se problem nastoji riješiti varijacijama u cijeni usluga, dodatnim sadržajima (organizirani šport, liječenje) i sl., a suvremena tendencija produljenja aktivnog kretanja u mirovinskoj dobi poboljšat će navedeni negativni odnos ako se u projektnom programu o toj zimskoj klijenteli bude vodilo računa.

Sportski hoteli imaju slične karakteristike i pojavljuju se uz jača športska sjedišta s čestim održavanjem športskih natjecanja. Dobro riješene veze sa športskim terenima te garderobni i sanitarni prostori, uz prateće društvene sadržaje, bitan su element hotelske strukture.

Lječilišni hoteli jedan su od najstarijih oblika turističkog kretanja. Još od rimskih vremena ljekovite vode privlače ljudе u potrazi za izgubljenim zdravlјem, a pojedina mjesta Hrvatske zahvaljuju svoje postojanje i razvitak upravo lječilišnom turizmu (Topusko, Lipik, brojne toplice od Hrvatskog zagorja do Istre itd.). Zanimljivo je da je Opatija već 1913. imala taj karakter te je kao klimatsko kupališno mjesto imala pet uređenih kupališta, a s 49187 gostiju ostvarila je milijun noćenja (većim dijelom zimi). U njoj je u brojnim sanatorijima djelovalo 35 lječnika, 31024 gosta boravila su dulje od tjedan dana, dok je prosječni boravak trajao 30 dana. Sastavni dio funkcije lječilišnog hotela je medicinski sklop s kliničkim prostorima, terapijom, baženima i dr. Pri projektiranju treba voditi računa o tipu i starosnoj dobi klijentele pa se, npr., za bolesnike s degenerativnim promjenama kralježnice ne bi trebale predviđati niske mekane telofte. No, određene sportske aktivnosti uklapaju se uspješno u cjelinu ponude hotela.

Hoteli zimskog turizma doživljavaju u posljednje vrijeme pravi procvat. Povećanje prosječnoga standarda uz promjene u karakterizaciji životnih potreba, mogućnost dvokratnih godišnjih odmora te intenziviranje korištenja proširenog vikenda i praznika, uz uspješnu reklamu usmjerenu na manifestacije profesionalnog uspjeha, razvile su zimski turizam do pravih migracijskih kretanja klijentele čak i iz krajeva mediteranskih središta u kojima nikada nema snijega. Industrija zimskih športskih rekvizita izravno sudjeluje u tim nastojanjima, poduzimajući uspješne reklamne poteze preko pojedinih športskih zvijezda, a robne kuće

Izletnički hoteli grade se na mjestima od posebnog interesa, a njihov značaj ili atraktivnost predstavljaju stalnu privlačnost za pojedinačne ili skupne posjete turista. Prirodne znamenitosti kao što su špilje ili nacionalni parkovi, zabavni centri kao npr. Disney World, povijesna baština kao što su to grad Petra u Jordanu ili Veliki kineski zid, uvek će privlačiti turiste. Nastojanje da se hotel smjesti što bliže središtu interesa dolazi često u sukob s prirodnim i povijesnim autohtonim vrijednostima pa traži visoko razvijeni senzibilitet projektanta. Zbog redovitih skupnih posjeta lobby dobiva nešto povećanu kvadraturu, uz neizbjegljive prostore za prodaju suvenira. Zračni će promet imati bitnu ulogu u daljem razvoju takvih turističkih kretanja, omogućujući relativno brze posjete i do nekada dalekih lokacija.

Ambijentalnim hotelima nazivani su objekti koji, pokrenuti danas sve više prisutnom temom ekoturizma, nastaju unutar sačuvanog prirodnog fenomena, nudeći vrijednosti suprotne realizacijama tehnicističkog urbanizma. Hoteli uz jezera ili uz rječne tokove, planinski ili šumski hoteli, dobivaju svoju klijentelu na osnovi atraktivnosti koju u danom lokalitetu pruža bogatstvo prirode. Vizure iz hotelskih soba, interni ugođaji bazirani na autohtonom materijalu, mogućnost smještaja lovačkih pasa, neki su od aspekata takve hotelske izgradnje. Poseban oblik njihove organizacije predstavlja vraćanje ruralnom turizmu, što je tema na koju se danas grade cijela seoska naselja (*vacation village*) sa svim elementima seoskog života. Forsirana romantična komponenta turističke potražnje stvorila je i oblike scenografskih prostornih ugođaja pa se i na Jadranu pojavljuju tzv. polinezijjska naselja (Club Mediterranean), koja očito nemaju nikakve osnove u autohtonim vrijednostima.

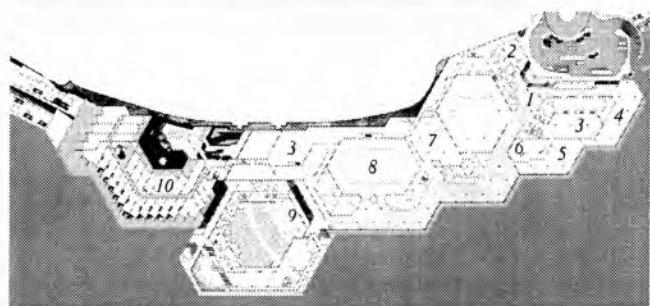
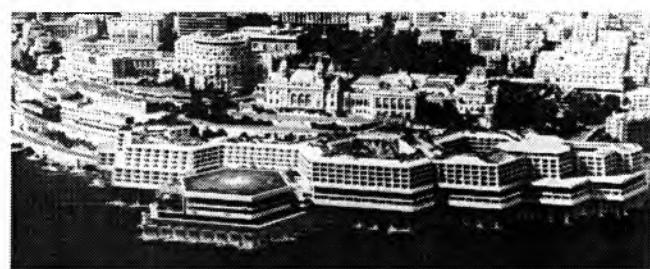
Condominium hoteli intenzivno se razvijaju u posljednjih dvadesetak godina. Radi se o sustavu organiziranog individualnog investiranja u izgradnju određenoga smještajnog kapaciteta (soba, apartman ili vila), koji bi služio za vlastiti odmor u kraćem vremenskom periodu tijekom godine, a ostalo bi se vrijeme, po želji, mogao iznajmljivati turističkoj klijenteli. Korisnici *condominiuma* obično su obitelji s višim standardom pa se prostori apartmana i njihova arhitektonska obradba rješavaju na višoj razini mogućnosti. Tendencija da prostor za odmor bude drukčiji i ugodniji od prostora svakodnevnog života očituje se u finesama detalja interijerske obradbe, komoditetu dnevnih boravaka, uključivanju kamina i roštilja, posebnoj izvedbi ležajeva itd. Ulaganje

uključuje i participiranje u društvenim i javnim sadržajima kompleksa (bazeni, trgovine, garaže itd.), te u održavanju i servisiranju objekta.

U ranim šezdesetim godinama pojavio se u skijaškom lokalitetu francuskih Alpa novi tip organiziranog investiranja, u međunarodnoj terminologiji nazvan *time-sharing* (multivlasnički sustav), da bi u vrlo kratkom vremenu postao jedna od najvažnijih metoda ulaganja maloga privatnog kapitala u industriju turizma (samo u SAD u roku od deset godina registrirano je više od pola milijuna *time-sharing* vlasnika). Želja za posjedovanjem drugog doma za odmor rezultirala je idejom o investiranju relativno malena kapitala u izgradnju smještajne jedinice, na osnovi koje klijent postaje suvlasnik i stječe pravo njezina korištenja u kraćem periodu (jedan ili nekoliko tjedana). Takvo suvlasništvo može biti trajno ili vremenski ograničeno, već prema brojnim detaljima ugovora i propisima pojedinih zemalja. Dobivanje vlastitog drugog doma za relativno malen inicijalni kapital koji razina zapadnoeuropskog ili sjevernoameričkog standarda obično može priuštiti, već spomenuto kreiranje vlastitog komoditeta koji se doduše dijeli te traži kvalitetu primijenjenog materijala i izvedbe te suglasne osobine suvlasnika, korištenje prostora tijekom cijele godine bez praznog hoda te mogućnost prodaje suvlasništva, uzrok su široke primjene sustava *time-sharing*, koja je obuhvatila kako vlasništvo jahti tako i rekonstrukciju starih dvoraca (primjer Broome Parka Charlesa I. i Lorda Kitchenera u Kentu).

Hoteli u marinama refleksija su razvoja maritimnog turizma, koji u zemljama s višim standardom postaje sastavni dio mjerila života. Izgradnja marina i pratećih hotela rezultat je takvog razvoja. Uz osiguranje stalnoga sigurnog veza i pogodnog uplovljavanja u zaštićenu luku tijekom noći ili po lošem vremenu, nautičari imaju potrebu da nakon dulje plovidbe odspavaju na »tvrdom tluk«, da se okupaju uz obilje vode uvijek racionalizirane u brodskoj potrošnji, da promijene način prehrane itd. Hotel u sastavu marine zadovoljava te potrebe, a svojim *duty-free shop-vima*, dućanima za opskrbu i servis brodova, sanitarnim prostorima, prostorima za konzumaciju s kojih bi morao biti osiguran pogled na vlastiti brod, zaokružuje cjelinu i širinu ponude.

Hoteli za kongrese, savjetovanja i konvencije već su u uvodnom dijelu ovog prikaza dobili naglašenu notu u postojećem sustavu hotelskih usluga. Slogan »neka sastanak postane radni odmor« jasno govori o njihovoj suvremenoj ulozi. Multivalentne dvorane danas sadrže i do 5 000 mesta, a njihova se funkcija nadovezuje na životne tokove grada, noseći u sebi i bitnu društveno-političku konotaciju postojećeg trenutka. Bogatstvo ponude većih i manjih konferencijskih prostora (suvremena rješenja variraju između velikih struktura s ~3 000 ležaja, sl. 20, i mikrokongresnih centara sa samo 30 soba), njihova široka sadržajna ponuda (već uvriježeni nazivi *ballroom*, *banquetroom*, *meetingroom*, *boardroom* itd.), prostori za izložbe (do 40% prostora), bogata predvorja i mjesta kontakata, elektronska oprema, računalna obradba, simultani prijevodi, projekcijske dvorane, sve su to elementi koji izravno ulaze u postojeći sustav života kako u lokalnom tako i u općesvjetskom mjerilu. Pojavljuje se i međusobna konkurenca pojedinih gradova i lokaliteta, a posljednji projekti hotela, koji predviđaju konferencijsko-izložbene prostore od

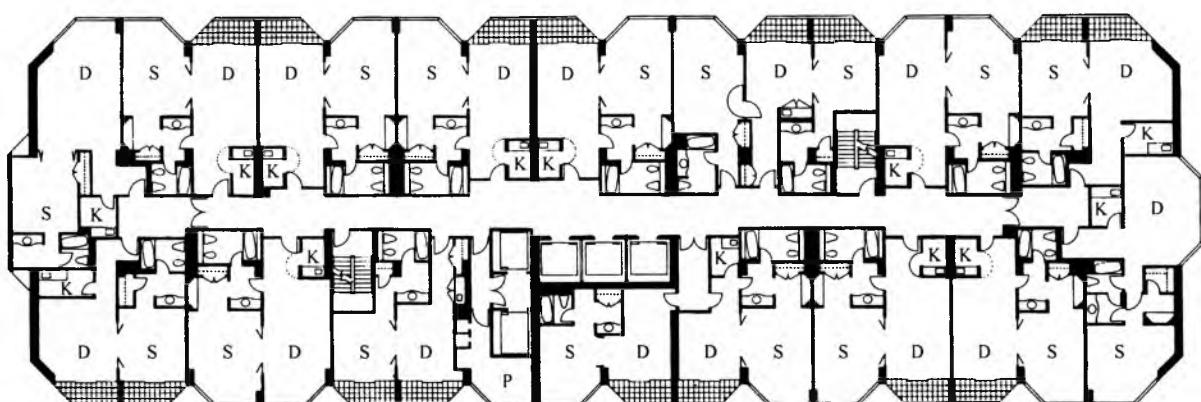
Sl. 20. Kongresni centar u Monte Carlu (arh. J. Ginsberg, H. Weisskamp, J. i J. Notari). 1 recepcija, 2 administracija, 3 kuhinja, 4 kavana, 5 restoran, 6 bar, 7 noćni klub, 8 konferencijska dvorana, 9 kongresna dvorana, 10 smještajni trakt

14 000, pa čak i 18 500 m², pokazuju na sve važniju tendenciju njihova razvoja.

Konferencijsko-studijski hoteli mogu se interpretirati u određenom smislu kao podvrsta kongresnih centara. Razvoj postdiplomskih studija i specijaliziranih primarnih studija pokazao je potrebu okupljanja sudionika na jednom mjestu u određenom vremenskom periodu uz osiguranje dvorana za predavanje, prostora za smještaj, te ugostiteljskih i društvenih prostora. Objekti tog tipa nemaju u pravilu velike kapacitete i smještaju se često u izolirane i mirne, prirodno kvalitetne ambijente. Sobe bi morale omogućiti studijski rad, a restoranski prostori zajedničko društveno konzumiranje koje se najčešće rješava sustavom samosluživanja. Sportski sadržaji (radi se većinom o mladim ljudima) nužan su program takvih centara.

Rezidencijalni hoteli najrazvijeniji su u SAD. U njima borave pojedinci ili parovi u stalnom smještaju. Klasična hotelska soba u posljednje se vrijeme sve više zamjenjuje apartmanskim rješenjem. Stvaranje rezidencijalne atmosfere i novi trendovi hotela *condominium* i *time-sharing* prisutni su u njihovim suvremenim realizacijama. Na našem području pojavljuje se takva tipologija u obliku pansiona.

Apartmanski hoteli rezultat su sve većeg zahtjeva za komoditetom korisnika što, osobito u varijantama obiteljskih turističkih kretanja kroz dulji period (skijanje, ljetovanje, planinarenje), postaje sve traženiji oblik smještaja. Rješenje u kojem se umjesto dvije hotelske sobe formira dnevni boravak s kuhinjom i blagovaonicom (također s mogućnošću noćenja), te spavaća soba s garderobom i kupaonicom (sl. 21), čime se za cijenu dvije

Sl. 21. Karakteristični kat apartmanskog hotela (hotel Windsor Court u New Orleansu). D dnevni boravak, S spavaća soba, K kuhinjica, P servis

hotelske sobe dobiva luksuzniji apartman s vlastitom kuhinjom, pokazuje računicu i hotelijera i klijentele. U dnevnom se boravku mogu primati privatni gosti i održavati poslovni sastanci, a da intima spaćeg prostora ostane nedirnuta. U novije vrijeme pojavljuju se rješenja atrijskih apartmanskih hotela u kojima se dnevni boravak orijentira prema središnjem atriju u kojem se zbiva hotelski društveni život. Trend pokazuje sve veću popularnost apartmanskog smještaja, pa se po nekim studijama predviđa da će se pojedini objekti s klasičnim sobama pregradivati u apartmanske hotele.

Kasino-hoteli postali su u SAD ponegdje pokretači izgradnje cijelih gradova. Primjer je za to Atlantic City, koji se 1980-ih godina naglo razvijao, gradeći u prosjeku tri kasino-hotela godišnje, što se nadovezalo na već poznati fenomen Las Vegasa iz pedesetih godina. Tradicionalni kasino europskog tipa, raširen od Londona do Kenije i Macaua, bio je odijeljen od hotela. Prvi uspješni kasino-hotel, Flamingo u Las Vegasu, mijenja korjenito taj odnos, stvarajući u simbiozi hotela i igračnice početak jednog od najprofitabilnijih oblika investiranja. Danas su ti hoteli rašireni po svim meridijanima, a prosječna površina igračnice iznosi više od 2000 m². Dalji trendovi pokazuju povećavanje njihovih kapaciteta i igračnih prostora, približavajući se tipu mega-hotela.

Superluksuzni hoteli vežu se uz klijentelu najviših platnih mogućnosti i izlaze iz normativa uobičajene kategorizacije. Cijena sobe, koja počinje s ~200 dolara na noć, pokazuje njihovu razinu. Radi se uglavnom o manjim objektima intimnog ugodjača i bogate opreme, koji stvaraju dojam vlastite palače, a povezani sponama sustava osiguravaju stalna kretanja svoje poslovne i turističke klijentele.

Megahoteli proizlaze iz jake turističke potražnje vezane uz određeni atraktivni lokalitet. Karakterističan je primjer Disney World, koji svakodnevno privlači tisuće posjetilaca i iz kojeg je rezultirao nagli razvoj Orlanda na Floridi s izgradnjom cijelog niza velikih hotelskih objekata. Slični se objekti pojavljuju uz velike poslovne, trgovačke, rekreacijske ili lječilišne centre. Mnogo-

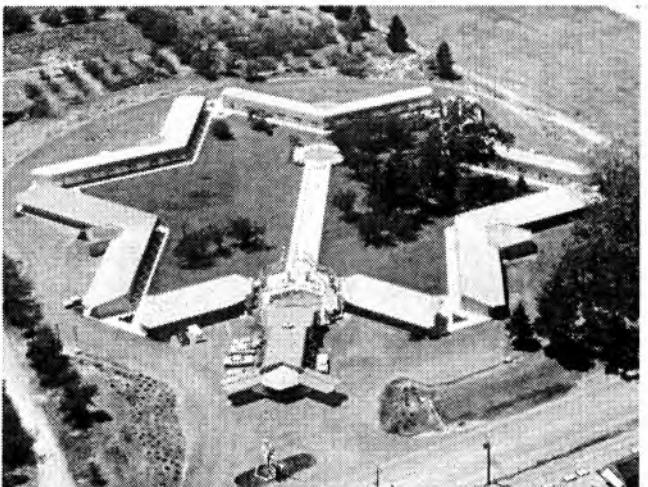
Sl. 22. Atrij megahotela Atlanta Marriott Marquis (arh. J. Portman)

go potrebnih turističkih mesta i raznolikost klijentele stvorili su tako tip megahotela s mnoštvom soba (~1000–1500) podijeljenih na sektore prema zahtjevima i karakterizaciji potražnje. Tako nastaju dijelovi za obiteljske turiste, za skupne posjete, za poslovne kontakte, za športaše, kongresni prostori, dječji vrtići itd., praćeni javnim i društvenim sadržajima adekvatnog usmjerenja (rekreacijski prostori za mladež, bazeni za obiteljsku rekreaciju, konvencijski centri za poslovne goste, specijalizirani restoran, veliki izložbeni prostori itd.). Njihova veličina i težnja za atraktivnošću uzrokovala je i posebne arhitektonске artikulacije koje variraju od impozantnih dimenzija unutrašnjih prostora (sl. 22) do forsirano dekorativnih pa i oblikovno upitnih rješenja.

Hoteli u multivalentnim središtima komercijalnog ili poslovnog sadržaja organiziraju se obično na posljednjim etažama takvih urbanih aglomeracija formirajući na svojim krovnim površinama vrtove s visokim raslinstvom, bazene itd. Bliskost radnog i smještajnog prostora osigurava takvim objektima siguran prosperitet.

Turistička naselja nastala su na lokalitetima gdje je koncentracija potražnje, bilo zbog prirodnih uvjeta, bilo zbog atraktivnosti sadržaja, omogućila veće investicijske zahvate uz svu širinu i varijabilnost ponude. Sustav Tri doline u Francuskoj sa 450 skijaških staza i 184 žičare omogućio je izgradnjom različitih razina ponude klijentelj različitih finansijskih mogućnosti odmor i rekreaciju u zimskom turizmu. Slično tome, na francuskoj je obali nastao niz naselja kao što su Port Grimaud, La Grande Motte itd. ujedinjujući maritimni turizam s godišnjim odmorom i kupališnom rekreacijom donoseći raznolikosti arhitektonskih izraza, od ambijentalno-regionalnih do modernističko-agresivnih realizacija. Takva naselja traže velike investicije i realiziraju se u potpunosti s potrebnim opskrbnim i zabavnim centrima, crkvama, kinom itd. Upitna arhitektonska artikulacija velikog naselja La Grande Motte sadrži, npr., 43 000 ležaja na površini od 1000 ha, od čega 65% zauzimaju *condominiumi*, 9% hoteli, motel i sobe za iznajmljivanje, 9% individualni *bungalowi* i 17% kampovi, socijalna sela te marina s 1000 vezova.

Moteli su rezultat automobilskog turizma koji iz dana u dan sve više jača, omogućujući provođenje godišnjih odmora zajedničkim kretanjem cijele obitelji i višestrukim mijenjanjem lokacije, a poslovnom turizmu brze i izravne kontakte. Time je stvorena tipologija smještaja u kojem automobil dobiva primaran značaj. Iskustva u dosadašnjoj praksi i već navedene potrebe proširili su njegovu funkciju te se danas može promatrati i kao objekt tranzitnog turizma i kao objekt odmarališnog, odnosno poslovnog turizma. U tom smislu motel dobiva raznolikosti u detaljima rješenja koji se reflektiraju i u tipologiji sobe. Tranzitni motel, u kojem se većim dijelom očekuje dolazak putnika izmorenih voznjom, traži maksimalno približavanje vozila sobi i time omogućavanje jednostavnog i brzog smještanja putnika i prtljage (sl. 23). Ta blizina ima, međutim, negativne posljedice s obzirom na buku (pokretanje automobilskog motora dok ostali gosti još spavaju), koje se moraju rješavati do detalja kao što je, npr., izvedba kanala

Sl. 23. Motel Snow-Flake u St. Josephu (Michigan, SAD)

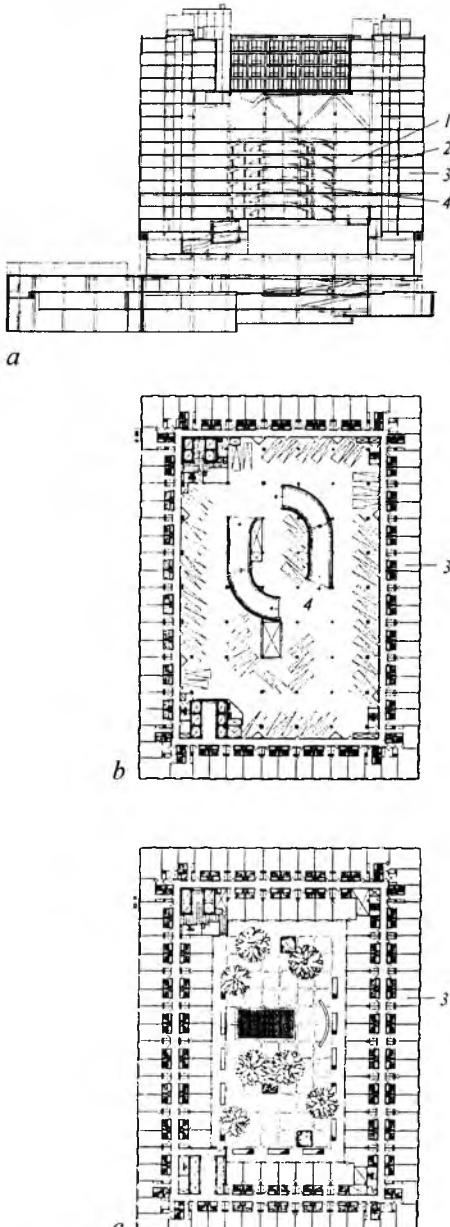
za klimatizaciju prostorije. Također se mora voditi računa o dovolnjem dimenzioniranju kupaonice, koja je naveliko u upotrebi nakon zamorna putovanja. U varijanti odmarališnog motela parkirališni se prostori obično ujedinjuju, a sobe orijentiraju na prirodne vizure ili kupališne prostore. Kako se u tim objektima bavri više dana, potrebno je u sobama povećati dnevni boravak, tim više jer moteli nemaju hotelski razvijene društvene prostore.

Poslovni se moteli vezuju uz komercijalna središta i velikim dijelom zamjenjuju suburbanne hotele. Unutrašnjom rampom stiže se automobilom na pojedine katove, gdje se nalazi parkirališni prostor neposredno uz hotelske sobe (sl. 24). Prilikom projektiranja treba voditi računa da klijentela teži izoliranom smještaju te traži jednokrevetne sobe s minimalnim radnim prostorom. Dobre smještene moteli u pravilu imaju pozitivan poslovni učinak, jer u održavanju nemaju velike javne i društvene prostore koji su nužni u hotelskoj izgradnji, a već naglašeni trend upotrebe automobila, ne samo u turizmu već i u privrednoj djelatnosti, osigurava im uspješnu perspektivu.

Mogućnost kretanja jakim motorima i time mijenjanje lokacije prema željama klijentele davalna je tim rješenjima posebnu draž. Njihova realizacija je, međutim, izostala, najvjerojatnije zbog skupe izvedbe i teškoća održavanja, pa konkurenčija luksuznih brodova s romantičnim prizvukom krstarenje još uvijek ima dominantnu ulogu u plovećem obliku turizma.

LIT.: H. Weisskamp, Hotels-international. Verlag Gerd Hatje, Stuttgart 1968. – A. Koch, M. Fengler, Hotel Bauten. Verlagsanstalt Aleksander Koch, Stuttgart 1969. – A. Giampiero, Hotel Motel. Hoepli, Milano 1970. – Principles of Hotel Design. Architect's Journal, The Architectural Press, London 1970. – F. Lawson, Hotels, Motels and Condominiums. The Architectural Press, London 1976. – F. Lawson, M. Baud-Bovy, Tourism and Recreation Development. The Architectural Press, London 1977. – W. A. Rutes, R. H. Penner, Hotel Planing and Design. The Architectural Press, London 1985. – B. Fitoussi, Hotels. Editions du Moniteur, Paris 1992. – A. Bangert, O. Riewoldt, New Hotel Design. Laurence King Publishing, 1993. – New Hotel Architecture, Modern Hotel Design: a pictorial survey. Meisei Publications, Tokio 1993. – Hotel Design. International Portfolio of the Finest Contemporary Designs. Rockport Publishers, INC Rockport, Massachusetts 1994.

B. Magaš

Sl. 24. Motohotel Hilton u San Franciscu. a presjek, b tlocrt tipičnog motelskog kata, c tlocrt tipičnog hotelskog kata; 1 parkirališta, 2 hodnik, 3 sobe, 4 prilazna rampa

Akvateli ili ploveći hoteli ostali su do danas samo na razini projektnih ideja i rješenja. U vrijeme poslijeratnog procvata pojavili su se brojni projekti u kojima hotel postaje svojevrsni ploveći otok sa sobama, društvenim prostorijama i zelenim atrijima.

ZGRADE, ZDRAVSTVENE, gradevine za ostvarivanje zdravstvene zaštite u najširem smislu, što obuhvaća liječenje (kurativu), dijagnostiku, medicinsku rehabilitaciju, preventivu i zdravstveni odgoj, odnosno zdravstveno prosvećivanje. Konceptacija zdravstvenih zgrada, njihova namjena i upotreba izravno su uvjetovani kulturološkim i povjesno-zemljopisnim karakteristikama područja, gospodarskim mogućnostima i, napose, socijalnim položajem pučanstva.

Briga o zdravlju stara je koliko i ljudski rod, a to uključuje i pojam liječenja. U pretpovijesno doba liječenjem su se bavili plemenski vraćevi i svećenici. Na toj se osnovi razvila medicina u Egiptu, Mezopotamiji, Indiji, Kini i Grčkoj. Posebno se isticala egipatska i starožidovsko-palestinska medicina; poznat je bio Salomon hram u Jeruzalemu i bolnica u sklopu hrama.

Lokacijsko-graditeljska definicija mesta za liječenje čvrsto se utemeljuje u Grčkoj u Asklepijejvim hramovima, koji su bili razvijeni u tri razine. Na gornjoj i srednjoj razini nalazili su se hramovi, a na donjoj razini prostorije za hidroterapiju, fizičku terapiju i liječenje lomova. Asklepijej (Eskulapov) štap sa zmijom i danas je simbol medicine. Najpoznatiji hramovi posvećeni Asklepiju bili su u Epidauru na Peloponezu, u Ateni, Pergamu i Kosu.

U staroj Grčkoj javlja se spoznaja o zdravom životu i utemeljuje se preventivna medicina, što je rezultiralo osnivanjem Hipokratove medicinske škole u Kosu. Hipokrat otklanja važnost magije i mitologije u liječenju, uvođi etičke kriterije, opisuje bolesti i postavlja teoriju da su bolesti prouzročene neskladom omjera tjelesnih sokova. Takvo se učenje, kao temelj suvremene medicine, proširuje na čitavo područje Mediterana sa središtem znanstvenog rada u Aleksandriji. Sukladno propisima utemeljena je zdravstvena i socijalna zaštita, napose za vojnike, veterane i državne službenike, a zdravstvena se zaštita pružala u namjenskim prostorima (sanktuariji, iatreji i asklepiji). Tako utemeljene stavove o medicini širi u Rimu grčki liječnik Galen (129–199). Pojam galenskog laboratorija, kao mesta za pripravljanje magistralnih lijekova postoje i danas u prostornoj organizaciji laboratorija.

Za zdravstveno zbrinjavanje na prostorima Rimskoga Carstva stvoreni su eskulapiji (rimski naziv za asklepije), iatreji, tabernae medicae i valetudinarji. Veličina Rimskog Carstva i nepraktičnost prijevoza ranjenika i bolesnika uzrokom su osnivanja vojnih lazaretata i civilnih bolница. Antički Rim gradi prve sanitarno-tehničke građevine namijenjene zdravom životu i čistom okolišu. Bila su to javna kupališta i terme te vodovodni i kanalizacijski sustav.

Ljkovitost termalnih voda poznata je i na području sjeverne Hrvatske, gdje ilirsko pleme lasi iskoristava termalne vode i u kurativnom smislu. Iz tog razdoblja datiraju Varaždinske toplice, u rimsko doba zvane Aquae Iasae, kao najstarije termalno lečilište u Europi. Iz ←→ st. datira i nalaz termalne vode u Jamnici. Naglašeni utjecaj rimske kulture na području Hrvatske vidi se i po urbanoj opremini gradova (Sisak, Osijek, Slavonski Brod, Solin, Zadar, Sv. Vid kod Metkovića, Nin, Skradin, Pula, Labin, Motovun i dr.), a iz rimskog su doba poznate toplice Aquae Balissae (Daruvar), Aquae Vivae (Krapinske toplice) te Ad Fines (Topusko).

Važnu ulogu u razvoju namjenskih građevina za liječenje imali su crkveni redovi, koji su zbog autarhije imali samostanima prostorije za liječenje i njegu starije braće (infirmariji). S tim je razdobljem povezan i početak ljekarničke djelatnosti. Svećenici poznavatelji ljkovitog bilja pripravljali su ljevkove u prostorijama koje su se zvali apotekе. Iz tog razdoblja datira ljekarna u Dubrovniku kao najstarija u Europi. Uskoro je zdravstvenu zaštitu i njegu počelo tražiti i pučanstvo izvan samostanskih redova, tako da nastaju sirotišta (orfanotrofiji), prostori za njegu hodočasnika (dijakoniji), neka vrsta socijalnih ustanova (ksenodohiji), privatilišta za stare i nemoćne (gerontokomiji) te na posljeku utočišta za bolesne (nosokomijiji), koja su zapravo preteće bolnica.

Achenškim koncilom 816.–817. godine utemeljuje se briga za nemoćne, siročad, siromašne, trudnice, umobile i stare, što je bila kombinacija zdravstvene i socijalne zaštite. Time je ustanovljen pojam zgrade za tu namjeru, koja se nazivala *hospital*, a imala je veliku dvoranu s oltarom. Reprezentativni je primjer takve